

Tom Avermaete, Klaske Havik,
Nancy Meijsmans en Hans Teerds

Redactioneel

Over territoria

Het stedelijk territorium is veel groter dan de stad alleen, veel meer dan openbare gebouwen en woningen, meer dan bouwblokken en parken, meer dan pleinen en monumenten. Zo is ook het territorium van de architectuur niet voorbehouden aan de stad, aan massa en objecten: architectuur heeft tevens betekenis voor het 'oppervlak', zoals de Italiaanse architect Vittorio Gregotti in de jaren zestig poneerde. Architectuur speelt ook een rol buiten de stad in de regio. Ze draagt bij aan het landschap en de infrastructuur. Dit nummer van *OASE* gaat in op deze wederkerige relatie tussen het territorium en het (architectonisch) ontwerp. De verschillende bijdragen in dit nummer, zowel afkomstig uit theoretisch-historische hoek als uit de praktijk, belichten een aantal elemen-

ten, dat van belang is voor een actuele interpretatie van een 'architectuur van het territorium' en de gerichte inzet ervan. Het hedendaagse stedelijke territorium verandert voortdurend en dit vraagt om nieuwe concepten en een aanpak die rekening houdt met de gelijktijdigheid van verschillende schaalniveaus en temporaliteiten. Zowel het analytische als operationele instrumentarium vergt bijstelling. Eerder dan het traditionele blauwdrukplan dat een ideaal eindbeeld naar voren schuift, wordt in de huidige praktijk veelal gezocht naar strategieën die processen van zelforganisatie en -ontwikkeling initiëren. Daarbij is er aandacht voor nieuwe thema's als ecologie, energiegebruik en sociale in/uitsluiting. Dit nummer van *OASE* beoogt dan ook enkele hedendaagse interpretaties in theorie en ontwerp-praktijk voor het voetlicht te brengen.

Gregotti: architectuur en territorium

Voor de architectuur en stedenbouw is het begrip territorium sterk beïnvloed door Vittorio Gregotti. Hoewel Gregotti's ideeën over architectuur en territorium een belangrijke invloed

Tom Avermaete, Klaske Havik,
Nancy Meijsmans and Hans Teerds

Editorial

On Territories

The urban territory is much larger than just the city, contains much more than public buildings and dwellings, more than city blocks and parks, more than squares and monuments. Similarly, the territory of architecture is not limited to the city, to building mass and objects: architecture also has meaning for the 'surface' – as Italian architect Vittorio Gregotti postulated in the 1960s. Outside the city in the region, architecture has a role to play as well. It contributes to the landscape and infrastructure. This issue of *OASE* examines the reciprocal relationship between the territory and its (architectural) design. The contributions, drawn from theory and history as well as topical practice, discuss a number of elements that are of importance to a contemporary interpretation

of 'territorial architecture' and its focused application. The present-day urban territory is constantly transforming and demands new concepts and approaches that take account of the concurrence of different scale levels and temporalities. Both the analytical and operational sets of instruments require adjustment. Rather than the traditional blueprint planning that pushes an ideal final situation to the fore, current practice tends to search for strategies for the initiation of self-organisation and self-development processes. In addition, attention is paid to topical themes such as ecology, energy use and social inclusion/exclusion. This issue of *OASE* aims to bring several present-day interpretations of theory and practice into the limelight.

Gregotti: Architecture and Territory

For architecture and urban development, the concept of the territory has been strongly influenced by Vittorio Gregotti. Though Gregotti's ideas on architecture and territory have had an important impact on the international architecture debate, his book

hebben gehad op het internationale architectuurdebat, is zijn boek *Il territorio dell'architettura* tot op heden nog niet volledig in het Engels en het Nederlands vertaald. Om die reden openen we dit nummer van *OASE* met een publicatie van zijn artikel 'De vorm van het territorium', een bewerkte versie van een artikel dat hij publiceerde in het tijdschrift *Edilizia Moderna* in 1965, een jaar voor de verschijning van zijn boek. 'De vorm van het territorium' verscheen in het Franse tijdschrift *l'Architecture d'Aujourd'hui* kort voor de verschijning van de *OASE* vertaling van *Il territorio dell'architettura* in 1981. In deze *OASE* verschijnt de tekst voor het eerst in het Nederlands en Engels. Het artikel is te zien als een synthese van Gregotti's ideeën over architectuur en territorium, die sterk verankerd zijn in het Italiaanse architectuurdebat van de jaren zestig. Gregotti introduceerde zijn standpunten immers tegen de achtergrond van bijvoorbeeld Aldo Rossi's *Architettura van de stad* (1966). Gregotti pleit ervoor het domein (of territorium) van de architectuur te verbreden – buiten het schema van de historische stad. Volgens hem zouden architecten ook de materiële conditie

van een groter territorium in beschouwing moeten nemen. Hij stelt daarbij dat architecten in contact moeten treden met het territorium: ze moeten het *meten, bewerken, vergroten, situeren* en *effectief gebruiken*. Kenneth Frampton bestempelde Gregotti's benadering als 'antropogeografisch', waarin de topografie en ecologie, evenals de geschiedenis en cultuur van een regio centraal staan.*

Meerduidige perspectieven op territoria

De andere bijdragen in dit nummer kunnen gezien worden als hedendaagse reflecties op de thema's die Gregotti introduceerde. Ook vandaag de dag is 'territorium' nog een meerduidig begrip. De betekenis ervan verschilt per taal- én vakgebied. Het Italiaanse *territoria*, zoals dit door Gregotti in het architectonisch discours werd geïntroduceerd, wordt door verschillende woordenboeken vertaald naar het Engels met *area* en naar het Duits met *Gebiet*, woorden die simpelweg een bepaalde zone of grondruimte aanduiden. In de formele vertaling van Gregotti's tekst naar het

Il territorio dell'architettura has still not been entirely translated into English. That is why we open this issue of *OASE* with a publication of Gregotti's article 'The Form of the Territory', an adapted version of an article published in the periodical *Edilizia Moderna* in 1965 – one year before the Italian edition of his famous book. 'The Form of the Territory' was published in the French journal *l'Architecture d'Aujourd'hui* shortly before *Il territorio dell'architettura* was translated into French in 1981. It appears here for the first time in Dutch and English. The article is a synthesis of Gregotti's ideas on architecture and territory, which are firmly located within the Italian architecture debate of the 1960s. After all, Gregotti introduced his viewpoints on architecture and territory against the background of such an approach as Aldo Rossi's *Architettura of the City* (1966). Gregotti holds a plea to widen the territory or scope of architecture beyond the matrix of the historical city. In his view architects and urban designers have to take into account the material condition of a wider territory. He suggests that architects have to make contact with the territory: they have to *measure, modify,*

redouble, situate and utilise the territory. Kenneth Frampton has qualified Gregotti's attitude as an 'anthropogeographic approach' to architecture in which 'the topography and ecology of a region, its history and culture' are central.*

Multiple Perspectives on Territories

The other contributions in this issue can be seen as contemporary reflections on the themes that Gregotti has introduced. 'Territory' is an ambiguous term. Its meaning differs per language and field of study. The Italian *territoria*, as introduced into the architecture discourse by Gregotti, is translated by various dictionaries into English as 'area' and into German as *Gebiet*, words that simply indicate a particular zone or ground space. In the formal translation of Gregotti's text into English and German, the choice fell respectively on 'territory' and *Landschaft*, two very different concepts in modern-day language usage. The German translation is not a coincidence. In German, but also in Dutch and English, territory does, after

Engels en het Duits is respectievelijk gekozen voor *territory* en *Landschaft*, twee toch wel heel verschillende begrippen in het hedendaags taalgebruik. De Duitse vertaling is geen toeval. In het Duits, maar ook in het Nederlands en het Engels, heeft territorium immers ook meer geladen betekenissen. Territorium verwijst dan naar de gewelddadige delinatie van de leefzone bij primitieve samenlevingen of meer algemeen naar de culturele, sociale en politieke afbakening van omgevingen, die ook in onze hedendaagse maatschappij voortdurend plaatsvindt. Uiteenlopende interpretaties vindt men ook in de vakgebieden van de antropologie, sociologie, politicologie, geografie, planologie, stedenbouw en architectuur. Het begrip territorium krijgt nu eens een politieke, dan weer een sociale of esthetische lading.

Dat de betekenis van het begrip territorium niet alleen per taalgebied en vakgebied verschilt, maar dat het ook per schaalniveau van betekenis verandert, wordt duidelijk uit het artikel van Sandra Parvu. Zij claimt dat een begrip van het territorium enkel kan ontstaan via een analyse op verschillende schaalniveaus. Elke schaal

betekent een verandering van context en biedt een andere lezing van het territorium. Een lezing van de architectuur van het territorium als de constructie van nieuw land, zoals bij de Nederlandse polders het geval was, komt ter sprake in de bijdrage van Marinke Steenhuis. Hier blijkt de sterke invloed van de mens op het gebruik en de wijziging van het oppervlak. Een kenmerkend voorbeeld is de aanleg en transformatie van de Noordoostpolder. De stedenbouwkundige Verhagen ontwikkelde voor deze polder een heldere structuur, die de verschillende facetten van een nieuw landschap op de verschillende schaalniveaus samenbracht. Deze structuur is sterk genoeg gebleken om de modernisering van de landbouw en het veranderende denken over ecologie te kunnen accommoderen. Uit het artikel blijkt echter ook dat bij het ontwerp en beheer van dergelijke groot-schalige landschappen het vooral zaak is de noodzakelijkerwijs verschillende betrokken partijen niet te laten verzerden in territoriumdrift.

* Kenneth Frampton, *Modern Architecture: A Critical History* (Londen: Thames and Hudson, 1985 [1980]), 399.

all, have more charged meanings, too. Territory can refer to the violent delineation of the surface by primitive cultures or, in a more general sense, to the cultural, social and political delimitation of surroundings, which also continually takes place in our modern society. In addition, a diversity of interpretations can be found in the fields of anthropology, sociology, political science, geography, spatial planning, urbanism and architecture. The concept of territory acquires, in turn, political, social or aesthetic overtones. That the meaning of the concept 'territory' differs not only per language and field of study, but also per scale level, becomes clear from Sandra Parvu's article. She claims that a notion of territory can only emerge from an analysis of different scale levels. Each scale means a change of context and provides another reading of territory. A reading of the architecture of the territory as the construction of new land, as has been the case in the Dutch polders, is discussed in Marinke Steenhuis's article. Here, the strong human influence on the use and transformation of the surface, so typical of the Netherlands, comes to the fore. A characteristic

example of this tradition is the construction and transformation of the Noordoostpolder. The urban designer Verhagen developed a clear structure for this polder, which brings together the different facets of a new landscape at the different scale levels. This structure has proven to be strong enough to accommodate the modernisation of agriculture and the changing thinking about ecology. However, the article shows that during the design and management of such large-scale landscapes, it is especially important not to allow the inevitably differing parties to get bogged down in territorial defence.

Poetic Perceptions of Territories

The concept of *Landschaft* has already been mentioned, as a German translation of territory. And indeed, this notion of landscape is one of the key elements of the architecture of the territory. In the discourse about regional transformations, this notion represents

* Kenneth Frampton, *Modern Architecture: A Critical History* (Londen: Thames and Hudson, 1985 [1980]), 399.

Poëtische perceptie van territoria

Het begrip *Landschaft* is al genoemd, als Duitse vertaling van territorium. Inderdaad is dit begrip, landschap, een van de kernelementen van de architectuur van het territorium. In het discours over de regionale opgave staat het landschap voor de meer poëtische en ecologische aspecten. Het is deze dimensie die voor het brede publiek het meest toegankelijk is. Deze publieke betrokkenheid uit zich vooral in onbehagen over het tempo van de transformatie van dit landschap, onvrede over het moderniseringsproces dat het landschap van karakter doet veranderen en het plattelandsleven losweekt van zijn verbondenheid met de natuur. Allerhande ruimteclaims moeten geaccommodeerd worden – van infrastructuur en waterberging tot recreatiegebieden, van nieuwe woonwijken tot tweedewoningen op het platteland voor gegoede stadsbewoners. Ook de agrarische bedrijvigheid is sterk aan verandering onderhevig, met een gewijzigd landschap als gevolg. Voor de architect en andere betrokkenen bij de regionale opgaven is het dan ook zaak de betekenis van het

landschap voor de maatschappij goed te vatten. In drie artikelen wordt ingegaan op de perceptie van het landschap, de verwerving van kennis hierover en de benodigde inzet in de regionale ontwerpogave.

Hans Teerds opent dit deel met een kort overzicht van enkele noties uit de filosofie van het landschap. Het doel daarvan is de betekenis van het landschap voor een cultuur te onttrafelen en daardoor nieuwe gezichtspunten op de waarde van het landschap binnen de regionale opgaven te openen. Vervolgens belicht Patricio Del Real een bijzondere vorm van onderwijs, die in de jaren zestig werd ontwikkeld door de Almereida School of Architecture in Chili. Door middel van expeditie en experimenten wordt de poëtische dimensie van het landschap in kaart en tekst vastgelegd, en tot uitdrukking gebracht door kleinschalige interventies in het Zuid-Amerikaanse landschap. Klaske Havik en Sebastiaan Veldhuisen ten slotte richten hun focus op de waarneming van het landschap aan de hand van een literaire benadering van onderzoek en ontwerp; ze besteden daarbij bijzondere aandacht aan de noodzaak van duurzame ontwikkeling.

the more poetic and ecological aspects, which appeal also to a broader audience. Public involvement is mainly expressed as uneasiness about the speed in which territories are being transformed, and dissatisfaction about the modernisation process that changes the character of the landscape and detaches country life from its connection with nature. All manner of spatial claims have to be accommodated – from infrastructure and water storage to recreation areas, from residential expansion areas to second homes in the countryside for well-off city-dwellers. Agricultural activity is also changing significantly, and that brings about transformations in the landscape. For the architect and others involved with regional design issues, it is therefore important to thoroughly grasp the meaning of the landscape for society. Three articles examine the perception of the landscape, the acquisition of knowledge in this field, and its use in the regional design assignment.

Hans Teerds opens this section with a short overview of some notions taken from the philosophy of the landscape. The aim here is to unravel the meaning of the landscape for a

civilisation and in so doing, open up new perspectives on the value of the landscape within the regional issues. Next, Patricio Del Real sheds light on a special form of education, developed by the Almereida School of Architecture in Chile in the 1960s. By means of expeditions and experiments, the poetic dimension of the landscape is captured in maps and text, and given expression through small-scale interventions in the South American landscape. And finally, Klaske Havik and Sebas Veldhuisen focus their attention on the perception of the landscape by means of a literary approach to research and design; they furthermore devote special attention to the necessity of sustainable development.

Innovative Instruments for Territories

In the last section of this *OASE*, we direct the attention towards international design practice, by means of a consideration of the present-day set of instruments and the discussion of some case studies. It provides an exploration of the potential of the design vis-à-vis the territory as a

Innovatieve instrumenten voor territoria

In het laatste deel van deze *OASE* richten we de blik op de internationale ontwerppraktijk, aan de hand van een doordenking van het hedendaagse instrumentarium en de bespreking van enkele casestudies. Het biedt een verkenning van de potentie van het ontwerp vis-à-vis het territorium als gelaagde, meerduidige en complexe constructie. Hoewel vooral in Nederland het denken, ontwikkelen en ontwerpen op een regionale schaal al een rijke geschiedenis heeft, is er alle reden het onderwerp weer als een urgente en actuele kwestie te beschouwen. Vooral de organisatie op het regionale schaalniveau is ingrijpend veranderd, onder andere door een terugtrekkende overheid op het terrein van de ruimtelijke planning. Daar staat tegenover dat particuliere investeerders en beheerders deelnemen aan de ontwikkelingsplannen. Bovendien is er sprake, juist op dit schaalniveau, van allerlei nieuwe opgaven en een groeiende complexiteit. Te denken valt aan waterbeheer, ecologische en economische ontwikkeling, schaalvergroting in de landbouw, de behoefte

aan het landschap als ontspanningsruimte, het fenomeen van 'krimpende' steden en herstructurering als gevolg van de-industrialisatie. Alle reden dus om ons af te vragen wat het (architectonisch) ontwerp van het territorium kan betekenen binnen deze veranderende context.

In het artikel van Karl Beelen wordt de blik eerst gericht op de techniek van *mapping*. Het artikel onderzoekt hoe deze techniek de stapeling van patronen en structuren die in het territorium zijn opgeslagen, kan onttrafelen en in beeld brengen. Vervolgens laat Kelly Shannon zien dat buiten de westerse context en in het bijzonder in de Aziatische traditie waardevolle uitgangspunten bestaan die bijdragen aan een brede blik op de complexe regionale opgaven en de ontwikkeling van meerduidige oplossingsrichtingen. Paola Viganò belicht vervolgens welke methoden en technieken Bernardo Secchi en zij met het ontwerpteam Studio 09 hebben toegepast voor het ontwerp voor de regio Groot-Parijs, een van de tien projecten die zijn gemaakt in opdracht van de Franse president Nicolas Sarkozy. Met het concept van de 'poreuze stad' probeert het team om verschillende aspecten

stratified, ambiguous and complex construction. Although in the Netherlands in particular, thought processes, development and design on a regional scale already have a rich history, there is every reason to again regard the design as an urgent and topical question. The organisational context, in particular, has radically changed at the regional level, for example by the withdrawal of the authorities from the domain of spatial planning. On the other hand, individual investors and managers now participate in development plans. Furthermore, there are numerous new assignments, precisely at the regional scale level, and a growing complexity in these tasks. Examples are the assignments for water management, ecological and economic development, the increase of scale in agriculture, the desire to utilise the landscape as recreational space, the phenomenon of 'shrinking' cities and restructuring as a consequence of deindustrialisation. So there is every reason to wonder what the (architectural) design of the territory can mean within this changing context.

In Karl Beelen's article, attention is first directed towards the technique of 'mapping'. The article investigates

how this technique can unravel and illuminate the stacking of patterns and structures stored in the territory. Next, Kelly Shannon shows that outside the Western context, particularly in the Asian tradition, there are extremely valuable points of departure that contribute to a broad outlook on the complex regional issues and the development of multiple approaches to solutions. Paola Viganò then discusses the methods and techniques she and Bernardo Secchi used with the design team Studio 09 for the design for the greater Paris region, one of the ten projects commissioned by the French president Nicolas Sarkozy. Using the concept of 'the porous city', the team attempts to plumb the depths of different aspects of the territory, in spatial, ecological as well as social terms. Apart from an analytical instrument, the concept also provides operational handles for the formulation of a territorial project. In the last contribution, Nancy Meijsmans and Bart de Zwart discuss and analyse four case studies, where the design comes to the fore in its exploratory, mediatory, programmatic and agendatorial angles. They interpret the design in this way as a positive factor in the development

van het territorium, zowel ruimtelijk, ecologisch als sociaal, te doorgronden. Behalve een analytisch instrument, biedt het concept ook operationele handvatten voor de formulering van een project voor het territorium. In de laatste bijdrage belichten en analyseren Nancy Meijsmans en Bart de Zwart vier casestudies, waaruit het ontwerp in zijn explorerende, middelende, programmerende en agenderende aspecten naar voren komt. Zij duiden daarmee het ontwerp als een positieve factor in de ontwikkeling van het territorium, die in veel gevallen echter niet in zijn volle potentie wordt ingezet.

Dat is precies wat deze *OASE* wil benadrukken: het architectonisch ontwerp heeft een belangrijke rol te vervullen tegenover het 'territorium', niet alleen op verschillende schaalniveaus, maar ook op verschillende momenten in het proces van transformatie.

Dit nummer van *OASE* positioneert zich op het snijvlak van deze perspectieven, maar richt daarbij zijn blik vooral op de rol van het (architectonisch) ontwerp voor het territorium. De diverse benaderingen in dit nummer tonen de verwevenheid van de verschil-

lende betekenislagen van het territorium: het oppervlak, het domein, de regio en het landschap vormen samen een meerduidige constructie. Deze meerduidigheid resoneert in de smeltkroes van benaderingen en disciplines in de hedendaagse ontwerp-praktijk: we zien sociale, filosofische, politieke, literaire en architectonische perspectieven parallel verschijnen. Misschien zouden we dan ook niet meer over het territorium als enkelvoudig begrip moeten spreken, maar onze blik moeten verbreden naar een omvattender, meerduidig perspectief: Over territoria.

of the territory, however, one that is not utilised to its full potential in many situations.

That is precisely the point this *OASE* would like to underline: architectural design has an important role to fulfil towards the 'territory', not just at different scale levels, but also at different moments in the transformation process.

This issue of *OASE* takes a position on the cutting edge of these perspectives, but in doing so, casts its eye mainly on the role of the (architectural) design for the territory. The diverse approaches presented in this issue show the interrelationship of the different layers of meaning associated with the territory: together the surface, the domain, the region and the landscape form a multiple construction. This multiplicity resonates in the melting pot of approaches and disciplines in present-day design practice: we can see the parallel appearance of social, philosophical, political, literary and architectural perspectives. Perhaps we should not talk about the territory any more as a singular concept, but broaden the view to a plural perspective that encompasses more: On Territories.